
FEJEZETEK KELET- ÉS DÉLKELET-EURÓPA TÖRTÉNETÉBŐL

Az oroszországi kézműipari lakosság társadalmi összetétele a XIX. század második felében

V. G. Jegorov írása elején rámutat, hogy eddig csak egészében, vagy egyes városi rétegek tekintetében vizsgálták a városiak szociális struktúráját, speciálisan az iparúzókre vonatkoztatva viszont nem. A szerző hangsúlyozza azt is, hogy nehézséget okoz a kisiparban dolgozók szociális státusa sajátosságainak meghatározása és a többi orosz társadalmi rétegtől történő pontos elhatárolása. Az orosz történelem során a kézművesek rétege más társadalmi csoportokból töltődött fel. Így II. Katalin uralkodása alatt a falusi adófizetők közül válhattak egyesek városi iparúzókké, az 1861. évi jobbágyfelszabadítás után pedig a városokba áramló parasztnak lehettek kisiparosok, vagy kiskereskedők. A szerző szerint a XIX. század derekának városi ipari lakossága társadalmi összetételéről bizonyos képet kaphatunk a belügyminisztérium 1862-ben készült összeírásából, amelyben azonban a parasztságból kikerülő kisiparosok jelentősen csökkentett arányban szerepeltek. Ezzel szemben a kézművesek többsége a parasztnak közül került ki. Így például az orjoli kormányzás statisztikai bizottságának 1868 végi jelentése szerint a városi iparosok túlnyomórészt az ipari kormányzóságok falvakból érkezett kézműiparosai sorából verbuválódtak. *Sz. F. Rudnyev* kimutatta, hogy Oroszország európai részének 14 kormányzóságában a paraszti idénymunkások 41 százaléka a kisiparban dolgozott. A XIX. közepére kialakultak azok a centrumok, ahová a paraszti kézművesek koncentráálódtak. Így a vlagyimiri kormányzásban a kőművesek, vagy a birodalom nagyvárosaiba áramló kosztromai ezüstművesek. *A. Sz. Nyifontov* az 1870–1890-es évek moszkvai lakossági összeírása alapján hangsúlyozta, hogy a városiak és az ottani iparosok között a XIX. század második felében növekedett a parasztság részaránya. Sok városiak paraszti kisiparos azonban nem szakított végleg falusi gazdaságával és a földközösséggel. Például a moszkvai szabók vagy maguk, vagy családtagjaik visszajártak a falvakba elvégezni a paraszti munkákat. Az egyes városok népszámlálási adatai szerint a XIX. század második felében a városi kézműiparosok 60–65 százaléka került ki a parasztságból.

A kisiparosok nagyságrendileg második társadalmi csoportját a kispolgárok (mescsanye) képezték, akik a termelésben elfoglalt helyük és mentalitásuk alapján is különböztek a parasztoktól. Az iparos polgárok a parasztoknál magasabb szakmai kvalitást igénylő munkát végeztek. Tevékenységük szabályozására a szerző 1785 és 1825 közötti jogszabályokból idéz. A kispolgári kézművesek bármilyen iparágat űzhetnek és termékeiket házukban, néhány alkalmazottat igénybe véve, árusíthatták. A XVIII–XIX. század fordulóján a belügyminisztérium a városi kereskedő, kisiparos és kispolgári csoportoktól történő adóbehajtás és irányítás kérdésében ingadozott az egyes rétegek pontos elhatárolása, illetve egységes szervezetük kialakítása között. Az 1861. évi jobbágyfelszabadítás után fokozódott a kispolgárságnak a volt jobbágyi és szolgáló rétegekből történő feltöltődése, így a szerző szerint a parasztság aránya a városi kézműiparban a XIX. század végére elérte a 15–20 százalékot. Moszkvában viszont a kisiparosok között az átlagnál valamivel nagyobb volt az iparos kispolgárok csoportja. Az 1842-es ipari szabályzat 387. cikkelye megszabta a kereskedők kisipari tevékenységének feltételeit. Az első és a második osztályba tartozó kereskedők bármilyen iparágat űzhetnek és nem korlátozták a foglalkoztatottak számát sem. Ezzel szemben a harmadik csoportnál az utóbbit limitálták. A XIX. század derekán az ipari hatóságok kezdeményezésére mintegy válaszul a belügy- és a pénzügyminisztérium megkísérelte tisztázni a kereskedő réteg iparüzésének feltételeit. Az 1862-es összeírás szerint a birodalom kisiparosainak 1,34 százaléka került ki a kereskedők soraiból. A városi kézműiparban ennél jelentősebb helyet foglalt el a kereskedők csoportja az északnyugati és az Urál vidéki gazdasági körzetek városaiban.

Az 1880-as évektől a kereskedők fokozták kisipari tevékenységüket. Ugyanakkor a más rétegekből származó kézművesek azt követelték a hatóságoktól, hogy azok tartassák be a kereskedőkkel is az ipari szakmai, szervezeti és pénzügyi elszámolási előírásokat. Jegorov szerint a moszkvai vállalatok adatai alapján a XIX. század végére 1,5–2 százalékot ért el a kereskedők kisipari tevékenysége. A korabeli törvények megengedték, hogy az iparúzők a birodalmon belül eltávozási engedély birtokában állandó lakhelyükön kívül munkát keressenek. Az ilyen, a parasztok, kereskedők és kispolgárok közül kikerülő kézművesek a városi kisiparosok szerves részét képezték. Ugyanakkor a helyben lakó és a máshonnan jött mesterek közötti ellentét is jellemző volt. Az utóbbi, magasabban kvalifikált csoport ugyanis elvehette a helyi iparosoktól a munkát. A helybeli kézművesek azt követelték a hatóságoktól, hogy az idegeneknek csak vizsga letétele után engedélyezzék az iparüzést. A jövevények közötti belső viszonyokat főleg a

városi lakosság sajátosságai befolyásolták. A fővárosba és a kormányzósági városokba a többi városból elsősorban képzett kisiparosok és kereskedők kerültek, míg a parasztok a járási és más vidéki településeken kerestek munkát. A kézműiparosok között a nemesek csak marginális csoportot képeztek, ezért a statisztikákban a rájuk vonatkozó adatok a vegyes rendűekkel (raznocsinyecekkel) és az egyportásokkal együtt szerepeltek, ami Jegorov szerint jogos volt, hiszen ezek a kézművesek személyes nemesi címmel rendelkeztek. Moszkvában ez a kisiparos réteg az 1862-es összeírás alapján 0,28 százalékot tett ki és mivel a nemesek kézműipari tevékenysége csak kismértékben fokozódott, így a XIX. század második felére ez a csoport legfeljebb 0,5 százalékra nőtt.

A kézművesek külön rétegét képezték a nyugati kormányzóságokban leteleplő zsidók és a déliekben lakó örmények. A XIX. század derekán ez a csoport alkotta a városi kézműiparosok 3,1 százalékát. Jegorov hangsúlyozza, hogy a zsidók lakhelyeül kijelölt ún. letelepedési sáv sajátosságai és a szakmai korlátozások jelentősen befolyásolták részarányuk alakulását a városi kézművességben, ami megközelítőleg 3–3,5 százalék lehetett. A zsidó mestereknek külön nehézséget okozott a velük szembeni előítéleteség és a konkurenciájuktól való félelem. A zsidó kisiparosok udvariasan bántak ügyfeleikkel, ügyeltek munkájuk minőségére és technikai újításokra törekedtek. A keresztény mester sikernek tartotta, ha zsidó segédre tehetett szert. Amikor azonban a zsidók, felhasználva az 1879-es ipari szabályzat 4. cikkelyét, a letelepedési sávon kívüli cégekbe is kezdtek behatolni, ez a helybeli kisiparosok közt ellenérzéseket szült. A pétervári mesterek például kérvényezték a hatóságoktól, hogy rendeljenek el kötelező szakmai vizsgákat és szabályozzák a zsidók kézműipari vezető szervekbe való bekerülését.

A külföldi kézművesek valaha jelentős csoportja a XIX. század közepére elvesztette korábbi fontosságát. A XVIII. század elején a termelés technikai tökéletesítésében lényeges szerepet játszó külföldi mesterek pozíciója a XIX. század második felére meggyengült. Ekkorra az orosz kézművesek termékei már felvették a versenyt az idegenek készítményeivel, így nem volt szükség tovább az ipari hatóságnál velük foglalkozó, külön részlegre. A külföldiek kisipari tevékenységének jogi alapjait I. Péter törvényhozása rakta le és II. Katalin városi kiváltságlevele erősítette meg. A XIX. század elején az Államtanács engedélyezte, hogy az idegenek is cégekbe szerveződjenek, számarányuk azonban a század derekán sem haladta meg a 0,12 százalékot. Az aktív és a leszerelt katonák különösen a határvidéki városok kézműiparában játszottak jelentős szerepet. A nagy ipari üzemek munkásai

– főleg az Urálban – a kisiparban egyfajta kiegészítő kereseti forrást láttak. Számuk a XIX. század folyamán azonban állandóan csökkent. Oroszországi sajátosságként a szibériai városok kézművesei között száműzöttek is voltak. Egyes szibériai városokban ők jelentették a kisiparosok egyedüli utánpótlását. Létszámuk azonban a XIX. század második felében csökkent.

A városi kézművesek céhszervezetbe tömörültek. A kispolgárokat végleg odasorolták, az idegeneket és a falusiakat viszont csak ideiglenesen. A kormányzat törekvése ellenére a törvényhozásnak azonban nem sikerült pontosan meghúzni a kézművesség belüli szociális határvonalakat. A céhszervezeten kívül maradt sok, valóban kisiparral foglalkozó kézműves. Így Jegorov szerint a szervezet létszáma nem esett egybe a kézműiparban dolgozók valós számával, mivel egyrészt a céhekben olyanok is szerepeltek, akik már nem űzték szakmájukat, másrészt a ténylegesen ipari tevékenységet végzők közül sokan nem tartoztak a céhekhez. Ott, ahol csak kisszámú kézműves tevékenykedett, főleg az ideiglenesen céhstátusba kerülő parasztokat tömörítő céh működött egyedüli városi kézműipari szervezetként. Sok kereskedő és városi polgár, bár a céhszervezetben szerepelt, előnyösebbnek tartotta, ha megmarad „veleszületett státusában”. Az előbbi két réteg 42,9, illetve 28,0 százalékkal, alkotta formálisan a többséget a moszkvai céhekben. Az első és a második osztályba (gildébe) tartozó kereskedők a kisipari tevékenységet összekapcsolták a kereskedelemmel és ők voltak a legvagyonosabbak a moszkvai kézműiparosok között. A harmadik csoportbeli kereskedők tulajdonképp tehetős kézművesek voltak, akik már kereskedelemmel nem foglalkoztak. Ez a réteg jelentős alap- és forgótőkével rendelkezett. A céhekben nyilvántartott kisiparosok és kispolgárok képezték a városi kézművesség legkevésbé stabil részét. Jelentős részük a parasztokhoz hasonlóan a jobb életkörülmények reményében városról városra vándorolt. Sok tehetős kézműiparos az 1860–1870-es években a céhekből a kereskedő gildékbe került át.

A szerző hangsúlyozza, hogy a források nem nyújtanak teljes képet a városi kézművesek vagyoni tagolódásáról. Szociális helyzetükről csak töredékes adatok állnak rendelkezésre. Jegorov belügyminisztériumi forrást felhasználva utal arra, hogy például a kereskedőknek zsákvarrást és harisnyakötést végző nők alkották a kisiparosok legszegényebb részét. A szerző hangsúlyozza, hogy az orosz kézművesség bonyolult, sokféle szociális összetétele mutatja ezen társadalmi csoport kiformalódásának befejezetlenségét. Az oroszországi városi kisiparosoktól eltérően európai társaik piacgazdasági körülmények között hosszú fejlődési utat jártak be, ami szociálisan egyneművé tette őket. Orosz sajátosságként értelmezhető a parasztság je-

lentős részaránya a kézművesek közt és az is, hogy az állami intézményeknek a társadalmi-gazdasági életben meglévő dominanciájából adódóan a kisiparosok sorait gyarapították a hivatalnokok, a katonák és a száműzöttek egyes csoportjai.

- V. G. Jegorov: Szocialnij szosztav remeszlennovo naszelenyija Rosszii vo vtoroj polovinye XIX v. (Az oroszországi kézműipari lakosság társadalmi összetétele a XIX. század második felében). Voproszi Isztorii, 2011. 1. 28–41.

Kurunczi Jenő